

НАТАЛЛЯ ГАРДЗІЕНКА

ЧАСОПІС “УЗВЫШША” 1944 ГОДА ЯК АРХІЎНЫ РАРЫТЭТ

У гісторыі знакамітага беларускага літаратурнага аб’яднання “Узвышша” былі розныя часы: перыяд актыўнай творчай працы і час пакутаў за яе для большасці ўдзельнікаў. Некаторыя з выжыўшых пасля сталінскіх рэпрэсіяў праз гады, у іншых умовах, марылі пра адраджэнне таварыства. Аднаўлення не адбылося, але памяць пра тое ранейшае “Узвышша” часам выяўлялася нават у надзвычай трагічныя хвіліны жыцця краіны.

На вядомым здымку ўдзельнікаў рэдакцыі “Беларускай газеты” з паэткай Ларысай Геніюш у чэрвені 1944 г. на стале ляжыць асобнік часопіса пад добра вядомай назвай “Узвышша”. Аднак выгляд яго адрозніваецца ад тых, што захоўваюцца ў айчынных кнігазборах. Гэтае „іншае” выданне доўгі час лічылася страчаным. У даведніку, складзеным С. Жумарам, згадваецца толькі копія тытульнага ліста, што захоўваецца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь¹. Аднак у 2014 г. разам з дакументамі пісьменніка Юркі Віцьбіча з Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Нью-Ёрку ў Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (далей — БДАМЛМ) быў перададзены асобнік таго самага “Узвышша” 1944 г. Відаць, менавіта ён і быў зафіксаваны на згаданым вышэй здымку...

Гісторыя выдання гэтага ўнікальнага часопіса звязаная з дзейнасцю Беларускага культурнага згуртавання, афіцыйна заснаванага Беларускай Цэнтральнай Радай 2 лютага 1944 г. У статуте арганізацыі было пазначана, што яна мае на мэце спрыяць “інтэнсыўнаму разьвіццю й пашырэнню сярод

Наталля Гардзіенка – Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, намеснік дырэктара, e-mail: nhardzijenka@gmail.com

¹ С. ЖУМАРЬ, *Оккупационная периодическая печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны*, Минск: БелНИИДАД 1996 с. 205.

насельніцтва Беларусі нацыянальнае беларускае культуры й набліжэнне яе да эўрапейскага сьветагляду”².

У якасці аднаго з напрамкаў рэалізацыі пастаўленай мэты удзельнікі таварыства вырашылі выдаваць уласны літаратурны часопіс, галоўным рэдактарам якога стаў былы сябра згуртавання “Узвышша” пісьменнік Юрка Віцьбіч.

Варыянты назвы прапаноўваліся розныя: “Курган”, “Покліч”, “Паходня”, “Наступ”, “Вечавы звон”, “Іскрысты Прамень”, “Зорны шлях”, аднак ніводная не была прынятая. І тады паўстала ідэя назваць часопіс “Узвышша” і лічыць яго працягам таго ранейшага, легендарнага, што выдаваўся ў 1927-1931 гг. Абгрунтаванне гэтага кроку было пададзена ва ўступным артыкуле да новага выдання “Калі зьвініць зброя, тады не маўчаць музы”:

За бальшавікоў вакол літаратурнага згуртавання “Узвышша” і ягонага часопісу з аднолькавай назвай ядналася ўсё самае патрыятычнае і самае таленавітае, што толькі мела тады беларуская літаратура. З вылучным гераізмам змагаліся ўзвышэнцы за волю і шчасьце свайго народу. Вакол кажнага нумару часопісу “Узвышша” жыда-бальшавіцкая крытыка ўзьнімала дзікі вэрхал. Нарэшце, на дапамогу ўзброеным так-званай марксысцка-ленінскай тэорыяй крытыкам прыйшлі ўзброеныя марксысцка-ленінскай практыкай чэкістыя. Яны саслалі большую палову сяброў згуртавання ў Сібір. Частка іх нейдзе-там, на чужыне, у нявыказаных пакутах загінула. Часопіс спыніў сваё існаваньне. Ягонныя паасобнікі выкідваліся з паліцаў дзяржаўных бібліятэкаў і спальваліся. Але надта добрыя сейбіты былі ўзвышэнцы, і цяпер на гонях Маці-Беларусі густа ўзыходзіць узвышэнская рунь³.

Трэба адзначыць, што да ідэі выдання новага часопіса са старой назвай не ўсе дзеячы-літаратары паставіліся прыхільна. У лісьце да паэткі Наталлі Арсенневай ад 14.03.1944 другі былы “узвышэнец” Антон Адамовіч пісаў:

Так, цяпер пра тое “Ўзвышша”. Калі я прачытаў гэта ў газэце – кроў ударыла мне ў галаву. Якая прафанацыя! “Узвышша”, у якім, хоць колькасна, а галоўнае месца займаць будуць вершы Цымбальскага⁴ і Лебяды⁵ ды артыкулы – у гэтым найбольшы жаж! – Глыбіннага... Я з палёгкаю ўздыхнуў, калі прачытаў у Вашых лістах, што гэта – бяз Вас і навет супроць Вас. Дык хачу толькі падзякаваць Вам за Вашую пазыцыю ў гэтым пытанні. Пэўна, каб быў я – на галаву стаў бы, каб гэтага назову не дапусьціць. Прапанаваны Вамі “Да ўзвышшаў” быў бы як найлепшы

² За Дзяржаўную Незалежнасьць Беларусі = For national independence of Byelorussia: дакументы і матэрыялы, сабраныя і падрыхтаваныя для публікацыі І. Касяком, прагледжаныя і апрабаваныя для друку камісіяй Беларускай Цэнтральнай Рады пад кіраўніцтвам Р. Астроўскага. Лёндан: выд. БЦР 1960, с. 87.

³ „Узвышша” 1944, no. 1, с. 7.

⁴ Відаць, Антон Адамовіч зашыфраваў пад імем Цымбальскага пісьменніка Уладзіміра Дудзіцкага (Гуцьку, 1910–пасля 1976).

⁵ Тодар Лебядя (сапр. Пятро Шырокаў, 1914-1970) – аўтар паэтычнага зборніка *Песні выгнаньня*.

і для тых традыцыяў, і для сьведамасьці свайго месца і сілы. Шкода, што Віцьбіч аказаўся такім недалёкім (ці гаворыць ён усё яшчэ па-расейску?). Што ён упарты – гэта не бяда, і мы ж з Вамі абое ня лепшыя. Можа, варта было б мне напісаць яму, можа, паслухаў бы, каб яшчэ большае прафанацыі не дапусьціцца?⁶.

Тым не менш, нягледзячы на скепсіс, тэксты і Наталлі Арсенневай, і Антона Адамовіча ўвайшлі ў планаваны першы нумар новага часопіса.

Праўда, ваенныя падзеі на тэрыторыі Беларусі не далі Беларускаму культурнаму згуртаванню шырока разгарнуць сваю дзейнасць, а першы нумар неа-“Узвышша” так і не паспеў пабачыць свет. Набліжэнне савецка-нямецкага фронту спыніла выдавецкі працэс. Але той, магчыма, адзіны, бо карэктурны і няпоўны асобнік захаваўся ў зборах яго галоўнага рэдактара Юркі Віцьбіча і сёння дае магчымасць аднавіць запланаваны змест адноўленага “Узвышша” і ўявіць асаблівасці літаратурнай творчасці ў часы нямецкай акупацыі.

Асобнік, што трапіў у БДАМЛМ, мае фармат 330 X 250 мм і ўяўляе сабой не прашытыя старонкі першых трох сшыткаў (48 старонак) выдання і паасобныя старонкі вокладкі. Вокладка і большасць старонак пашкоджаныя грыбком і патрабуюць спецыяльнай апрацоўкі.

На вокладцы ў верхнім левым куце пазначана: “№ 1 Травень–Чэрвень”. Ніжэй ідзе назва часопіса і пералік пазіцый зместу, а пад імі пазнака “1944” і “Беларускае Культурнае Згуртаваньне”. На наступнай тытульнай старонцы пад назвай выдання ідзе пазнака “ЧАСАПІС літаратуры і мастацтва”, і ўнізе зноў “Беларускае Культурнае Згуртаваньне / Менск–1944”.

На адвароце тытульнай старонкі пададзены змест усяго часопіса з пазнакай старонак. Захаванае “Узвышша”, відавочна, было працоўным варыянтам, прызначаным для карэктуры, у змесце маюцца падкрэсліванні чырвоным алоўкам.

Пачынаецца асноўная частка часопіса з цытаванага ўжо вышэй рэдакцыйнага артыкулу за подпісам “Беларускага Культурнага Згуртаваньня”. Варта адзначыць, што выдаўцы тут сцвярджаюць таксама пра наяўнасць дастатковых творчых сілаў і канкурэнтназдольнасць у адносінах да савецкай беларускай літаратуры:

Нас няшмат, і усёж у рэдакцыйным партфэлі ёсьць раман, паэма, аповесці, вершы, аповяданні, нарысы, артыкулы. Гэта — зразумелая зьява, бо сяньня, нарэшце, мы можам пісаць пра любоў да свае Радзімы і пра нянавісьць да ейных адвечных заядлых ворагаў. На балонках часопісу чытач знойдзе таксама тэя антыбальшавіцкія творы, якія раней або не дапушчаліся да

⁶ А. АДАМОВІЧ, *Лісты да Наталлі Арсенневай 1944-1945 гг.*, “Запісы БІНІМ” Нью-Ёрк–Менск 2010, no. 33, с. 137.

друку, або знікалі разам з аўтарам у бальшавіцкіх катавальнях. І не падлягае ніякаму сумлеву, што, калі ў мірных умовах савецкая літаратура БССР скацілася ад шэрагу часопісаў да аднаго, убогага па форме і па зместу, дык мы ў ваенных умовах пачынаючы ад аднаго часопісу, неўзабаве будзем мець іх некалькі. І гэты наш часопіс ёсць першы падмурак у справе адраджэння гэі запраўды беларускай і запраўды мастацкай вольнай вялікай літаратуры, якую, паводле слоў узвышэнцаў, “угледзяць вякі і народы”...⁷.

У працяг прадмовы, зусім лагічна, што нумар адроджанага “Узвышша” пачынаўся “Тэстамантам” памерлага ў высылцы паэта-ўзвышэнца Уладзіміра Жылкі (Арыгінал гэтага твору, уратаваны сям’ёй Кіпеляў, трапіў у БДАМЛМ амаль адначасова з разгледаным намі часопісам).

Далей ва “Узвышшы” змешчаны вершы Наталлі Арсенневай “Імкні, паэт!”, Ларысы Геніюш “Мы былі і будзем крывічамі” і Масаея Сяднёва “Тарыць зямля мая”. Наступна ідзе першая частка рамана “Крывічы” рэпрэсаванага пісьменьніка Міхася Зарэцкага, а за ёй вершы: “Годзе!” Тодара Лебяды ды “Жыве Беларусь! Жыве!” Рыгора Крушыны. У захаваным асобніку часопіса таксама можна знайсці аповесць Юркі Віцьбіча “Твой попел грукоча мне ў сэрца, Кляас”, паэма Уладзіміра Дудзіцкага “Клятва духу” і верш Паўлюка Сіраты “Пракурор праз Кодэкса артыкул”. На гэтым тэкст абрываецца. Далей паводле зместу меліся быць змешчаны: вершы Алеся Салаўя “Лідзкае замчышча” і “Перачытваючы “Калевалу”” ды А. Прынца “Беларусь”, пераклад драмы Г. Гаўптмана “Затонуты звон”, зроблены Наталляй Арсенневай, тэксты Г. Альгердзіча (Антана Адамовіча) “Узвышэнства як беларуская нацыянальная ідэялёгія”, Міколы Куліковіча “Беларуская народная песьня” і Уладзіміра Глыбіннага “Пётра Мірановіч”. На заканчэнні часопіса планавалася “Хроніка”.

Можна заўважыць, што змест новага “Узвышша” павінны былі скласці пераважна аўтары, якія працягвалі працаваць у часы нямецкай акупацыі, а таксама рэпрэсаваныя ў БССР пісьменнікі. Пры гэтым акупацыйны кантэкст у творах адсутнічае, а акцэнт шмат дзе зроблены на матывах нацыянальнага змагання і адраджэння. Пераважная большасць аўтараў невыдадзенага часопіса ў тым самым 1944 г. выехала на Захад і далей працягвала сваю працу на эміграцыі, куды перанесла і ідэалы таго ранейшага “Узвышша”. У той жа час на Бацькаўшчыне гісторыя згуртавання і творчасць літаратараў і 1920-1930-х гг. і эмігрантаў Другой сусветнай заставалася “нябачнай” ці нават забароненай амаль да канца 1980-х гг.

⁷ “Узвышша” 1944, no. 1 с. 8.

Нягледзячы на тое, што разгледжаны асобнік “Узвышша” няпоўны і не вельмі добра захаваны, ён дае магчымасць не толькі дапоўніць і ўдакладніць звесткі ў айчынай бібліяграфіі, але і дадае новыя факты да гісторыі беларускага перыядычнага друку ды культурнага жыцця падчас акупацыі.

CZASOPISMO „UZWYSZSZA” 1944
JAKO UNIKAT ARCHIWALNY

Streszczenie

W artykule przedstawiona została historia powstania jedyne go znanego dziś egzemplarza czasopisma „Uzwyższa”, który był przygotowywany do druku w Mińsku w 1944 roku, w czasie okupacji niemieckiej. Jego inicjatorem było Białoruskie Stowarzyszenie Kulturalne założone w 1944 roku. Głównym redaktorem wydania był pisarz Jurka Wićbicz, były członek stowarzyszenia literackiego „Uzwyższa”, działającego w BSRR w latach 1926-1931, co wpłynęło na fakt, że odrodzone w czasach okupacji czasopismo literackie także otrzymało nazwę „Uzwyższa” i było postrzegane przez twórców jako kontynuacja tego represjonowanego przez władze radzieckie ugrupowania i periodyku. Czasopismo „Uzwyższa” w 1944 roku nie zostało jednak opublikowane. Zachował się tylko jeden znany na dzień dzisiejszy niepełny numer przeznaczony do korekty, który przechowywany jest w Białoruskim Państwowym Archiwum-Muzeum Literatury i Sztuki. Jego treść pozwala ocenić specyfikę procesu literackiego w okresie okupacji niemieckiej.

Słowa kluczowe: literatura białoruska; druga wojna światowa; druk periodyczny.

MAGAZINE “UZVYSHSHA” (“THE HILL”)
IN 1944 AS AN ARCHIVE RARITY

Summary

Text of the article is dedicated to the history and description of a single known issue of the magazine “Uzvyshsha” which was going to publish in Minsk in 1944, during the German occupation. This almost unknown for specialists periodical was created by Belarusian Cultural Association, founded in 1944. The chief editor of the magazine was a writer Yuri Vitbich, a former member of the Literary Association “Uzvyshsha” acting in the Byelorussian SSR in 1926-1931. That’s why the revived during the occupation literary magazine was also called “Uzvyshsha” and was seen by the creators as a continuation of the periodical had been earlier repressed by the Soviet regime.

Magazine “Uzvyshsha” wasn’t published in 1944. There is only one non completed copy assigned for proofreading. It is in Belarusian State Archive-Museum of Literature and Art. The magazine’s content permits to study features of the literary process during the German occupation.

Key words: Belarusian literature; World War II, periodicals.

Translated by Natallia Hardziyenka

ЧАСОПІС “УЗВЫШША” 1944
ГОДА ЯК АРХІЎНЫ РАРЫТЭТ

А н н о т а ц и я

Тэкст артыкула прысвечаны аднаўленню гісторыі стварэння і апісанню адзінага вядомага на сёння асобніка часопіса “Узвышша”, які рыхтаваўся да друку ў Мінску ў 1944 г. у часе нямецкай акупацыі. Стваральнікам гэтага амаль невядомага спецыялістам выдання выступіла Беларускае культурнае згуртаванне, заснаванае ў 1944 г. Галоўным рэдактарам стаў пісьменнік Юрка Віцьбіч, былы сябра літаратурнага аб’яднання “Узвышша”, што дзейнічала ў БССР у 1926—1931 гг. Апошняя і перадвызначыла тое, што адроджаны ў часы акупацыі літаратурны часопіс таксама атрымаў назву “Узвышша” і ўспрымаўся стваральнікам як працяг таго, рэпрэсаванага савецкімі ўладамі таварыства і часопіса.

Часопіс “Узвышша” ў 1944 г. не паспеў пабачыць свет. Застаўся толькі адзіны вядомы на сёння няпоўны нумар, прызначаны для карэктуры, які захоўваецца ў Беларускаім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва. Яго змест дазваляе ацаніць асаблівасці літаратурнага працэсу ў часы нямецкай акупацыі.

Ключавыя словы: беларуская літаратура; Другая сусветная вайна; перыядычны друк.

Беларускія пісьменнікі: Юрка Віцьбіч, Ларыса Генюш, Кастусь Езавітаў, Наталля Арсеннева, Аляксей Анішчук-Чэмер. Мінск, 1944 г.

Вокладка праектаванага часопіса "Узвышша" (1944)

